

**PROMJENE U BROJU I POVRŠINAMA DRUŠTVENIH POLJOPRIVREDNIH
GOSPODARSTAVA U HRVATSKOJ OD 1962. DO 1969. GODINE**

Ovaj kraći prikaz stanja i kretanja broja i površina poljoprivrednih gospodarstava prilog je analizi koncentracije društvenog zemljišta u novijem razdoblju. Takva analiza može i bez drugih važnih čimbenika donekle ukazati na određene procese prisutne u razvitku poljoprivrede. Međutim treba istaknuti da u sadašnjim uvjetima veličina gospodarstava nije toliko značajna kao pokazatelj ekonomske snage gospodarstava kao što to može biti npr. dohodak, opremljenost sredstvima rada, stupanj ulaganja i karakter i tržišnost proizvodnje.

Težište je u prikazu dato promjenama zemljišnog fonda društvenih poljoprivrednih organizacija i isticanju pri tome regionalnih osobitosti unutar područja Hrvatske.¹

Izrazita regionalna različitost koja postoji u poljoprivredi Hrvatske (a i u privredi u cjelini) ostala bi prikrivena ako bi se kod razmatranja pojedinih karakteristika uzimao republički prosjek.

Razlike u regijama ilustriraju podaci o narodnom dohotku, udjelu poljoprivrede i strukturi površina po vlasništvu.

Kao pokazatelj privredne razvijenosti ovdje je uzet narodni dohodak (u tekućim cijenama) koji, iako nije jedini pokazatelj, može poslužiti za opću sliku.

*Tablica 1 — Privredna razvijenost i struktura
poljoprivrede regija Hrvatske u 1968. godini*

Područje	Narodni dohodak po sta- novniku u n. d.	Indeks (SRH= 100)	Udio n. d. poljopri- vrede u %	Struktura nar. doh. iz poljoprivrede (ukupno = 100)		Struktura obradi- vih površina (ukupno = 100)	
				društ. sektor	privat. sektor	društ. sektor	privat. sektor
Hrvatska od toga	6.270	100	18,1	22,2	77,8	14,5	85,5
I regija	4.898	78	35,5	34,2	65,8	29,6	70,4
II regija	7.199	114	15,6	14,0	86,0	6,8	93,2
III regija	3.610	57	27,2	8,8	91,2	3,5	96,5
IV regija	6.455	103	10,6	20,7	79,3	5,5	94,5

Vidljivo je da je ukupni narodni dohodak po stanovniku I i III regije za 22% odnosno 43% ispod republičkog prosjeka. Ovaj je podatak značajan osobito za I regiju tj. Slavoniju u kojoj je poljoprivreda relativno najviše razvijena, a ipak je narodni dohodak po stanovniku manji nego u središnjoj Hrvatskoj i Jadranskoj regiji. Značenje poljoprivrede u formiranju dohotka regije najveće je u Slavoniji (35,5%), zatim u III i II regiji, a najmanje u IV regiji (10,6%). U pogledu strukture narodnog dohotka i strukture obradivih površina po sektorima vlasništva izrazita je razlika između Slavonije i ostalih područja.

Udio pojedinih regija u formiranju ukupnog narodnog dohotka Hrvatske a unutar toga i pojedinih djelatnosti (industrija, poljoprivreda i trgovina) pokazuje da je glavni dio privrednih djelatnosti zastupljen u središnjoj Hrvatskoj zatim u Jadranskoj regiji i tek onda u Slavoniji. Slični je udio u ukupnom stanovništvu i poljoprivrednim površinama. Međutim postoje znatne regionalne razlike između zemljišta kao temeljnog poljoprivrednog kapaciteta i ostvarenog dohotka.

¹ Uzeta je podjela Hrvatske na četiri poljoprivredne regije: I Slavonija, II središnja Hrvatska, III Lika i Gorski kotar i IV Jadranska regija.

Društvena poljoprivredna gospodarstva, kojih je u 1969. godini bilo 413, posjeduju 315.390 ha, ili 14,5% od ukupnih obradivih površina oba sektora, od čega oranica 283.881 ha, ili 18,0%. Ti se podaci odnose na organizirane površine dok je zajedno s tzv. neorganiziranim zemljištem² udio društvenog sektora u ukupnim površinama nešto veći (u obradivim 16,1%, a oraničnim 19,0%).

U razdoblju od 1962. do 1969. godine društvena gospodarstva proširuju svoju obradivu površinu za 91.512 ha (oraničnu za 89.032 ha), a zajedno s tzv. neorganiziranim površinama za 118.000 ha. Navedenim povećanjem zemljišta društveni sektor povećava i udio u poljoprivrednim površinama od 10,3% u 1962. godini na 14,4% u 1969. godini; u obradivim i oraničnim površinama povećanje je nešto veće i iznosi 4,4% odnosno 5,7%.

Podatke o površinama prema vlasničkim odnosima i kategorijama za SRH i regije u 1969. godini prikazuje tablica 2.

Regionalna nejednakost u pogledu površina je izrazita i poznata, kako po udjelu u ukupnom fondu zemljišta, tako i po strukturi vlasništva unutar regije.³

Apsolutno najveće povećanje društvenih obradivih površina javlja se u Slavoniji i iznosi 62.288 ha što čini 68% od ukupnog povećanja. Proširenje društvenih površina u III i IV regiji je neznatno (591 odnosno 652 ha).⁴

² U neorganizirano zemljište statistika uvrštava površine u društvenom vlasništvu na kojima nije organizirana poljoprivredna proizvodnja (javni pašnjaci, zemljište uz putove, tokove rijeka i sl.) Neorganiziranog je zemljišta, prema statističkim podacima, bilo u Hrvatskoj te godine 2.381.363 ha ukupnih površina. Veći dio tog zemljišta se u stvari odnosi na površine pod ekstenzivnim pašnjacima brdsko-planinskih područja što potvrđuje i podatak da je oko 84% od ukupno neorganiziranih površina SRH na području Like i Gorskog kotara i Jadranske regije.

³ Područje I i II regije obuhvaća najveći dio obradivih površina oba sektora — ukupno 75,8% (Slavonija 36,0% i središnja Hrvatska 39,8%) a oraničnih još i više — 80,8% (43,4% i 37,4%), Jadranska regija 14,9% odnosno 12,5%, a najmanja po površini III regija — 9,3% odnosno 6,7%.

U 1969. godini od obradivih površina Hrvatske, na Slavoniju otpada 73%, središnju Hrvatsku 19%, Jadransku regiju 6% i Liku i Gorski kotar svega 2%.

⁴ Za usporedbu regionalnih promjena u broju i površinama društvenog prema privatnom sektoru poslužiti ćemo se podacima iz popisa poljoprivrede 1960. i 1969. godine uz ograničenje u pogledu različitog vremenskog razdoblja i razlike u podacima za površine utvrđene popisom i redovitom statističkom službom.

	1960.	1969.	Indeks 1960 = 100				
			Ukupno	I	II	III	IV
Broj gospodarstava u tisućama	653	616	94,3	92,6	96,1	96,9	93,5
Broj stanovnika u tisućama	2775	2498	90,0	93,1	90,0	88,2	87,8
Ukupna površina u tisućama ha	2353	2039	96,7	79,9	94,0	90,2	82,2
Oranice i vrtovi u tisućama ha	1094	1043	95,3	80,7	91,7	114,8	92,4

Broj privatnih gospodarstava smanjio se je od 1960. do 1969. godine za 37.000 ili za 5,7%. Najveće smanjenje je u I regiji. S druge strane smanjenje broja stanovništva u seljačkim gospodarstvima bilo je intenzivnije u drugim regijama. Površine su se smanjile najviše u I regiji, za oko 20%, a manje u drugim. Različiti intenzitet regionalnih promjena gospodarstava, stanovništva, površina i drugih kapaciteta može se objasniti tek na temelju detaljnih analiza. Razvitak društvenih gospodarstava utjecao je na promjene u individualnim gospodarstvima, npr. na smanjenje površina u I regiji. Bitan čimbenik tih promjena bio je cjelokupni privredni razvitak koji je snažno djelovao na društveno-gospodarske promjene u selu.

Tablica 2 — Površina zemljišta* prema vlasništvu u SRH i regijama u 1969. godini

	Poljoprivredne			Obradive			Oranične		
	1969. ha	Struk- tura	Indeks 1969. /1962.	1969. ha	Struk- tura	Indeks 1969. /1962.	1969. ha	Struk- tura	Indeks 1969. /1962.
Hrvatska ukupno	2658717	100,0	97	2169101	100,0	98	1575674	100,0	99
Privatna gospodarstva	2275286	85,6	92	1853711	85,5	93	1291793	82,0	93
Društvena gospodarstva od toga	383431	14,4	136	315390	14,5	141	283981	18,0	146
Polj. dobra i kombinati	311312		160	281646		170	260676		175
Zadruge	31753		44	15433		34	10547		30
Ostala društ. gospodarstva	40366		258	18311		154	12658		128
I regija	810754	100,0	99	781321	100,0	99	683861	100,0	101
Privatna gospodarstva	559991	69,1	88	549223	70,3	88	462767	67,7	88
Društvena gospodarstva	250763	30,9	135	232098	29,7	137	221094	32,3	141
II regija	949412	100,0	99	860875	100,0	99	589032	100,0	100
Privatna gospodarstva	869242	91,6	95	802214	93,2	95	542886	92,2	98
Društvena gospodarstva	80170	8,4	161	58661	6,8	191	46146	7,8	201
III regija	273566	100,0	99	202701	100,0	99	106135	100,0	98
Privatna gospodarstva	259226	94,8	97	196009	96,7	99	101696	95,8	97
Društvena gospodarstva	14340	5,2	135	6692	3,3	110	4435	4,2	124
IV regija	624985	100,0	91	324204	100,0	94	196646	100,0	95
Privatna gospodarstva	586827	93,9	90	308265	94,5	93	184444	93,8	95
Društvena gospodarstva	38158	6,1	104	17939	5,5	104	12202	6,2	106

* Samo organizirane društvene površine i prema teritorijalnom načelu — Izvor: RZS Hrvatske.

Uspoređenje kretanja obradivih i oraničnih društvenih površina pokazuje jači porast oraničnih površina nego obradivih na što je između ostalog djelovima i struktura otkupa i prevođenja ostalih kategorija zemljišta u oranice.

Usporedo s povećanjem površina, u navedenom je razdoblju izrazito smanjivanje broja društvenih gospodarstava — različito po regijama i po kategorijama gospodarstava. Broj društvenih gospodarstava smanjio se od 952 u 1962. godini na 413 u 1969. godini. Najviše se smanjio broj općih poljoprivrednih zadruga, od 747 na 241. U odnosu na 1962. godinu broj je zadruga smanjen za 68%, a poljoprivrednih dobara i kombinata za 62%, dok je broj ostalih društvenih gospodarstava porastao za 35%.

Unutar društvenih organizacija u poljoprivredi Hrvatske najintenzivnije su promjene kod poljoprivrednih dobara i kombinata. U integracijskim procesima smanjen je broj a povećane površine i ostala osnovna sredstva. Istovremeno i povezano s tim obavljaju se unutrašnje reorganizacije u poduzećima na što često utječe heterogenost integriranih jedinica, formiranje odnosno reorganizacija pogona odnosno radnih jedinica i drugo.

Za razliku od kvantitativnog širenja u početku šezdesetih godina (1960—1964), u novijem razdoblju dolazi sve više do kvalitativnih promjena. Ti procesi, koji su već nakon 1960. godine bili izrazitiji u Slavoniji, obuhvaćaju zadnjih godina i ostale regije, posebno središnju Hrvatsku.

Neki karakteristični podaci o broju i površinama kao i drugim kapacitetima društvenih poljoprivrednih organizacija, o broju zaposlenih, kao i promjene u razdoblju 1962—1968. prikazuje tablica 3.

Kod razmatranja prikazanih promjena i njihovih uzroka potrebno je s jedne strane uzeti opća privredna kretanja u tom razdoblju, koja su jače ili slabije utjecala na sva društvena gospodarstva, a s druge strane i promjene u odnosima između pojedinih skupina tih gospodarstava (poljoprivredna dobra, kombinati, zadruge i ostala gospodarstva). Intenzitet tih promjena nije isti u svim regijama zbog različite privredne i agrarne strukture i drugih razloga.

Povećanje površina a smanjenje broja gospodarstava kao jedan uzajamno povezan proces, uvjetovalo je povećanje prosječnih veličina gospodarstava te koncentraciju površina i ostalih sredstava. Prosječne veličine obradiva zemljišta povećavaju se u skupini poljoprivrednih dobara i kombinata. Između njih ističu se krupna gospodarstva Slavonije. U 1962. godini na jedno poljoprivredno dobro i kombinat dolazi 1.540 ha, a u 1968. godini 5.422 ha. Prosječan broj zaposlenih povećava se u istom razdoblju od 215 na 530 po gospodarstvu, broj goveda od 752 na 1.235, svinja od 890 na 2.005 kom., snaga svih pogonskih strojeva od 2.737 na 8.742 KS i broj traktora od 42 na 107 kom. Veće su razlike po regijama. U 1968. godini prosječna veličina dobara i kombinata Slavonije u obradivim površinama je 11.005 ha prema 3.697 ha u središnjoj Hrvatskoj ili 735 u Jadranskoj regiji. Slične su razlike u ostalim kapacitetima. O rezultatu tih kretanja govori podatak da je u 1968. godini 46 poljoprivrednih dobara i kombinata, tj. svega 11,7% od ukupnog broja društvenih gospodarstava, obuhvatilo 68% ukupnog broja zaposlenih (a 72% zaposlenih u poljoprivrednoj djelatnosti), 86% obradivih površina, 74% od ukupnog broja stoke i 80% od pogonskih strojeva u poljoprivredi društvenog sektora Hrvatske.

Tablica 3 — Promjene u broju i kapacitetima društvenih gospodarstava
od 1962—1969. godine u SRH i regijama

	1968. 31. 12.	Promjene prema 1962. g.	Indeks 1962=100	Regije — promjene u indeksu			
				I	II	III	IV
BROJ GOSPODARSTAVA							
31. 12.	395	—	41	25	41	33	59
od toga							
Polj. dobra i kombinati	46	—	43	32	43	—	86
Opće polj. zadruge	236	—	32	11	27	33	52
Ostala društvena gospodarstva	113	+	116	126	112	150	114
BROJ ZAPOSLENIH U POLJOPRIVREDI							
od toga	33350	—	91	87	101	25	103
Polj. dobra i kombinati	24388	+	9788	96	132	—	163
Opće polj. zadruge	4352	—	6062	52	24	61	59
Ostala društvena gospodarstva	4610	+	1651	56	364	47	83
OBRADIVE POVRŠINE U HA*							
od toga	315402	+	50259	113	159	120	101
Polj. dobra i kombinati	271105	+	52303	119	181	118	108
Opće polj. zadruge	14979	—	10588	36	78	17	64
Ostala društvena gospodarstva	29318	+	8544	70	271	316	151

BROJ STOKE, UVJETNA

GRLA	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
od toga	76038	— 19691	79	61	140	94	93
Polj. dobra i kombinati	56364	— 24217	70	63	109	12	101
Opće polj. zadruge	6680	— 4234	61	1	90	142	43
Ostala društvena gospodarstva	12994	+ 8760	307	65	372	604	815

POGONSKI STROJEVI U KS

od toga	500528	+ 42662	109	111	124	40	85
Polj. dobra i kombinati	402118	+ 103829	135	132	168	8	142
Opće polj. zadruge	50725	— 90251	36	20	44	59	46
Ostala društvena gospodarstva	47685	+ 29084	256	70	758	858	110

* Promjene u indeksima za regije odnose se na 1964. godinu, a ne na 1962. godinu.

Izvor: RZS — Zagreb

Kod zadruga, koje su inače sitne po poljoprivrednim kapacitetima, dolazi do smanjenja prosječnih površina.⁵ Premda se broj zadruga smanjuje, smanjuju se i njihove površine. U 1969. godini na jednu zadrugu dolazi 76 ha obradive površine. Detaljni podaci u općinama pokazuju da je teritorij na kojem djeluju zadruge velik, osobito u područjima u kojima nema krupnih dobara i drugih poduzeća i u kojima je privreda manje razvijena.

Osim povećanja prosječnih površina, na proces koncentracije zemlje ukazuju i podaci o distribuciji gospodarstava prema veličini površine. Nejednolikost u tome je očita i osobito izražena kod poljoprivrednih dobara i kombinata. Sve veće površine koncentriraju se u posjedu manjeg broja gospodarstava. Tako petnaest gospodarstava u 1969. godini obuhvaća 85,3% od ukupnih društvenih površina Hrvatske. Udio gospodarstava s preko 5.000 ha površine se povećava u ukupnom broju i površinama, a u nižim skupinama se smanjuje. Navedena kretanja vrlo dobro ilustriraju podaci o promjenama u broju i površinama u skupini s preko 10.000 ha poljoprivredne površine.

Tablica 4 — Promjene u broju i površinama društvenih gospodarstava s preko 10.000 ha

Godina	Društvena gospodarstva		Polj. dobra i kombinati	
	% broja	% površina	% broja	% površina
1960.	0,1	7,6	1,0	16,4
1964.	1,2	39,4	12,9	52,8
1969.	3,1	72,4	31,7	87,9

Izvor: RZS — Hrvatske

U 1969. godini osam gospodarstava posjeduje poljoprivrednu površinu između 5.000 i 10.000 ha, a ukupno 111.843 ha, a pet gospodarstava preko 20.000 ha odnosno 183.803 ha.

Promatrano po regijama, u Slavoniji je proces koncentracije najranije počeo. Tu su najkrupnija gospodarstva po površini što je rezultat kako međusobnog spajanja većih organizacija, tako i pripajanja zadružnih ekonomija, a i poljoprivrednih pogona poljoprivredno-prerađivačkih poduzeća. Pet najvećih poljoprivrednih gospodarstava tog područja zauzimalo je 133.456

⁵ Priličan broj zadruga uopće ne posjeduje vlastito zemljište za organiziranje poljoprivredne proizvodnje. U 1969. godini takvih je zadruga bilo u Hrvatskoj oko 46%. Njihova je djelatnost usmjerena u organiziranje proizvodne i druge suradnje, manje u prerađivačkoj djelatnosti, a najviše u oblasti trgovine.

ha poljoprivredne površine, a 127.681 ha obradive ili 55% od svih obradivih društvenih površina Slavonije. U ostalim regijama također dolazi do sličnih kretanja premda su poljoprivredna gospodarstva tu u prosjeku manja od istih u I regiji. U središnjoj Hrvatskoj do veće koncentracije površina dolazi nešto kasnije uglavnom nakon 1966. godine. Tako u 1969. godini jedno gospodarstvo (Agrokombinat — Zagreb) obuhvaća 44.192 ha poljoprivrednog zemljišta ili 88,3% od ukupnih površina te skupine gospodarstava, a 55,1% od svih društvenih poljoprivrednih površina regije (u oraničnim — 63,9%).

Kod zadruga podjela po veličini površine pokazuje da ih u 1969. godini najviše (49,9%) ulazi u skupinu do 500 ha, a unutar te skupine oko 80,0% posjeduje površinu do 100 ha. Svega jedna zadružna organizacija u SRH ima površinu veću od 5.000 ha.

Prosječne se veličine privatnih poljoprivrednih gospodarstava u navedenom razdoblju smanjuju, a podaci o strukturi po veličini posjeda govore o usitnjavanju površina ovih gospodarstava.⁶

Na koncentraciju zemlje u društvenim poljoprivrednim organizacijama djelovao je proces integracije, ali i također proširenje površina kupovinom i zakupom zemlje te drugi oblici, kao osvajanje novih površina putem melioracija, krčenjem i slično, vraćanje zemlje uzurpirane od seljaka i drugo. Sve je to utjecalo na potrebu organizacije površina u smislu unutrašnje koncepcije — skupljanjem manjih odvojenih parcela u veće u cilju racionalnije eksploatacije.⁷

⁶ Prosječne veličine privatnih gospodarstava SRH, izračunate prema raspoloživim podacima popisa poljoprivrede (vidi bilješku 5), smanjuju se u navedenom razdoblju u svim regijama, a najviše u I regiji. Prosječan broj članova seljačkih gospodarstava također je smanjen u svim regijama, izuzevši prvu.

	I		II		III		IV	
	1960.	1969.	1960.	1969.	1960.	1969.	1960.	1969.
Po gospodarstvu								
— broj članova	3,73	3,75	4,25	3,97	4,50	4,09	4,85	4,55
— ukupne površine	3,51	3,02	3,29	3,22	4,94	4,60	4,29	3,77
— oranice i vrtovi	2,68	2,34	1,62	1,55	1,58	1,88	0,88	0,87
Na jednog člana								
— ukupno zemlje	0,94	0,81	0,78	0,81	1,10	1,12	0,88	0,83
— oranica	0,72	0,62	0,38	0,39	0,35	0,46	0,18	0,19

U I i IV regiji je veće smanjenje prosječnih površina djelovalo i na smanjenje ukupnih površina na jednog člana gospodarstva.

Po podacima o strukturi seljačkih gospodarstava prema veličini posjeda može se zaključiti da je povećan broj i površine najsitnijih gospodarstava u SRH veličine do 1 ha za 11.000 odnosno 6.000 ha, dok su se sva ostala gospodarstva veličine preko 1 ha smanjila ukupno za 18.000 gospodarstava i za 321.000 ha. Ovo smanjenje vrijedi i za površinski veća gospodarstva preko 10 ha (manje za 8.000 gospodarstava i 127.000 ha). Distribucija individualnih gospodarstava po veličini posjeda i usporedba 1969. s 1960. godinom govorila bi o usitnjavanju površina ovih gospodarstava, uključivši i gospodarstva preko 8 odnosno 10 ha. Analiza po regijama a s više pokazatelja dala bi pouzdaniju sliku o promjenama strukture po veličini posjeda, posebno za površinski krupnija seljačka gospodarstva. Tu međutim treba istaknuti da je diferencijacija po dohotku veća od vlasničke i u sadašnjem trenutku značajnija.

⁷ Podaci o broju i površinama tzv. odvojenih dijelova poljoprivrednog zemljišta, tj. kompleksa društvenog zemljišta okruženog tuđim zemljištem, pokazuju općenito uzevši nepovoljnu sliku unutrašnje koncentracije površina budući da je najveći dio tih odvojenih dijelova veličine do 2 ha, a najmanji veličine preko 10 ha u prosjeku za sva gospodarstva. Takvom stanju uzrok je kako pripajanje sitnijih parcela prilikom integracije tako i kupovina zemlje i ostali izvori proširenja. (Prema podacima JPB o otkupu zemljišta — za 1962. i 1963. godinu — većina otkupljenih parcela (95%) je veličine do 2 ha, od toga svega jedna trećina uz kompleks društvenog zemljišta.)

II

Pregled promjena u broju i površinama društvenih gospodarstava, u strukturi vlasništva, prosječnim veličinama i koncentraciji zemlje, upotpunit ćemo prikazom načina odnosno izvora kojim društvene organizacije u poljoprivredi povećavaju svoj udio u ukupnim korištenim površinama. Promjene u korištenju zemljišta sadrže u sebi ne samo izmjene u vlasničkim odnosima već i druge oblike kao npr. proizvodnu suradnju i zakup zemljišta.

Promjene u korištenju površina privatnih i društvenih gospodarstava zbivaju se zavisno od društveno-ekonomskog razvitka zemlje i gospodarsko-socijalnih promjena na selu. Te promjene u nas omogućuju izmjene u vlasničkoj strukturi. Proces raslojavanja sela, odlazak seljaka sa zemlje otvara mogućnosti društvenom sektoru za prihvaćanje privatne zemlje, omogućuje podruštvljavanje te zemlje a time i podruštvljavanje poljoprivredne proizvodnje.

U razdoblju od 1962. do 1969. godine najznačajniji izvor proširenja društvenih površina bila je kupovina privatne zemlje. U ostale oblike proširenja ulazi: osvajanje i osposobljavanje za obradu novih površina, vraćanje društvene zemlje uzurpirane od seljaka, preuzimanje darovane i napuštene zemlje, uzimanje zemlje kao nadoknada za komasaciju i drugo.

Podaci o izvorima, dinamici i nosiocima proširenja površina prikazani su u idućoj tablici:

Tablica 5 — Povećanje površina u vlasništvu i korištenju društvenih gospodarstava u Hrvatskoj od 1962. do 1969. godine

Godina	Povećanje društvenih površina — u ha			Zakup zemlje* u ha	Udio polj. dobara i komb. u ukupnom povećanju, u %		
	Kupovina	Ostali izvori	Ukupno		Kupovina	Zajedno s ost. izvorima	Zakup
1962.	12.130	6.948	19.078	8.258	70,4	70,9	...
1963.	23.829	8.465	32.294	9.585	70,8	69,1	69,6
1964.	23.504	4.811	28.315	4.141	71,1	67,6	55,6
1965.	13.179	2.007	15.186	4.125	84,6	81,0	62,2
1966.	7.260	4.576	11.836	3.961	85,7	87,7	67,2
1967.	7.994	12.968	20.962	5.605	84,9	74,5	70,8
1968.	5.622	3.867	9.489	4.656	93,2	90,4	78,8
1969.	5.378	3.144	8.522	3.967	94,0	95,7	66,9
Ukupno	98.896	46.786	145.682	5.537	77,4	75,5	—

* Zakupljene privatne površine. Kod stavke za zakup ukupno, podatak se odnosi na 8-godišnji prosjek.
Izvor: RZS — Hrvatske

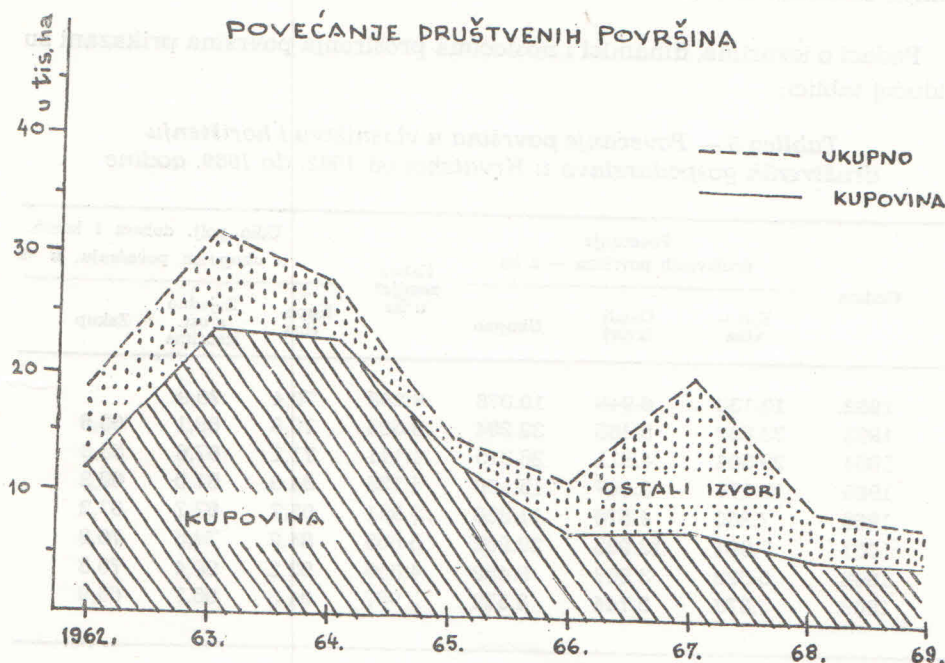
U ukupnom povećanju zemljišnih površina⁸ od 145.682 ha, kupovina zemlje sudjeluje sa 68,5%. Najviše zemlje otkupljuju poljoprivredna dobra i kombinati — 77,4%, a ostalo zadruge — 15,2% i ostala društvena gospodarstva — 7,4%. Udio prvih u kupovini i ostalim izvorima u navedenom se razdoblju stalno povećava.

U otkupljenom zemljištu oranice su zastupljene s 80% u prosjeku. Slični je odnos kod novo osvojenih površina dok je kod ostalih izvora povećanja udio oranica znatno niži (48%).

Promatrano po područjima kupovinom je najviše povećan fond društvenog zemljišta u Slavoniji. U ukupnom povećanju ta regija sudjeluje s oko 70%, a zajedno s II regijom (27%), praktički obuhvaća sve povećanje u Hrvatskoj.

Na opseg kupovine s jedne strane djelovalo je smanjenje agrarne napućenosti, time i veća ponuda i niža cijena zemlje, dok je s druge strane djelovala potražnja zbog postojanja razvijenih društvenih poljoprivrednih organizacija.

Iz prethodne tablice i grafikona je vidljivo da je u prvom dijelu razdoblja, osobito u 1963. i 1964. godini, opseg kupovine zemlje bio najveći dok u kasnijim godinama dolazi do postupnog smanjivanja.

⁸ Podaci o povećanju zemljišta kupovinom i drugim izvorima u usporedbi s podacima o promjenama površina odnosno stanja u pojedinim godinama (vidi tabelu 2 i 3) pokazuje razlike. To se može objasniti kako razlikama u vremenskom ograničenju tako i statističkom obuhvatu neorganiziranih površina i drugim razlozima.

Relativno veći otkup zemlje u godinama 1962—1964. može se dijelom objasniti time što je bio forsiran kao mjera agrarne politike i potpomognut sustavom kreditiranja. Usporavanje u kasnijim godinama rezultat je kompleksnijeg djelovanja više čimbenika. Nakon donošenja mjera privredne reforme donekle je smanjena ponuda privatne zemlje kao utjecaj nešto povoljnijih uvjeta privređivanja u poljoprivredi te zbog usporenog odlaska stanovništva sa sela i poljoprivrede. Istovremeno društvena gospodarstva zbog većeg otkupa zemlje prijašnji h godina (koji je tražio i daljnja veća ulaganja) i zbog orijentacije za postizavanje intenzivnije proizvodnje na postojećim površinama, smanjuju intenzitet otkupa zemlje. Iza 1967. godine ta orijentacija društvenih organizacija u poljoprivredi, a uz njihov sve teži gospodarski položaj, djelovala je na navedeno smanjivanje podruštvljavanja zemlje. Uzrok prema tome je više u smanjivanju potražnje nego li ponude zemlje.

Od ostalih oblika povećanja društvenih površina, relativno značajniju ulogu ima osvajanje novih površina, koje u razdoblju od 1962—1969. godine obuhvaća 21.880 ha od čega oko 80% oraničnih. U ostale oblike povećanja, vraćanje uzurpirane zemlje predstavlja najčešće neposrednu posljedicu komasacije koju provode društvena gospodarstva, tako da opseg tog povećanja i dinamika po godinama ovise o tim akcijama. Tako je u 1967. godini komasacijom obuhvaćeno ukupno 32.190 ha i pritom je društveni sektor preuzeo 11.748 ha (od čega samo u Slavoniji 7.688 ha) uzurpiranih površina.

Od ostalih oblika, kojima se ne mijenja vlasnički odnos ali koji vode podruštvljavanju zemljišta i proizvodnje, potrebno je spomenuti zakup zemlje i proizvodnu suradnju.

Promatrano u dužem nizu godina, ukoliko društvene organizacije redovito organiziraju zakup, na jednom dijelu zemlje privatnog sektora u cjelini stalno se organizira društvena proizvodnja. S tog stajališta zakup predstavlja podruštvljavanje zemljišta. Društvene organizacije ulažući u to zemljište otvaraju put za otkup te zemlje.⁹

Međutim u novijem razdoblju zakup zahvaća neznatne površine.¹⁰ Zakup je najrazvijeniji u Slavoniji, a pretežni nosioci su poljoprivredna dobra i kombinati. (Vidi tabelu 5).

Mali opseg zakupa može se objasniti istim onim razlozima navedenim kod otkupa s time što se tu pojavljuje još i pitanje visine zakupnine i njen odnos prema cijeni zemlje.

⁹ Prema podacima JPB (*Stat. pregled JPB — Bgd. serija A, br. 3/1964.) u 1962/1963. god. na otkupljeno zemljište koje je prije bilo u zakupu otpada 30%.

¹⁰ U 1964. godini zakupljeno je svega 0,25% od ukupnih oraničnih površina privatnika, u 1966 — 0,23% a u 1968 — 0,22%.

Cijena zemlje kao bitan čimbenik otkupa zemlje odnosno zakupa pokazivala je u razdoblju od 1963. do 1969. godine iduće vrijednosti odnosno promjene:

Tablica 6 — Kretanje cijene zemlje i zakupnine u Hrvatskoj

	1963.	1964.	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.
Cijena zemlje d/ha	628	919	963	1118	2479	2891	3139
Zakupnina d/ha	143	161	207	363	587	690	...
Indeks — 1963. = 100							
1. Cijena zemlje	100	147	154	179	396	462	502
2. Zakupnina	100	113	145	254	410	483	...
3. Cijene poljopr. proizvodima	100	124	178	206	200	192	210
Odnos 1:3	100	119	87	87	198	241	239

* Indeks cijena poljoprivrednih proizvoda za SFRJ po kojima zadruge i druge organizacije otkupljuju poljoprivredne proizvode od privatnih proizvođača i cijene po kojima društvena gospodarstva prodaju svoje proizvode.

Izvor: RZS — Hrvatske i Statistički godišnjak SZS

Iz prikazanog se vidi postupno povećanje cijena otkupljivog zemljišta i zakupnine, no koliki su utjecaj na takva kretanja imali promijenjeni odnosi ponude i potražnje zemlje, a koliki je utjecaj drugih faktora, ne može se iz ovih podataka zaključiti. Međutim usporedba s cijenama poljoprivrednih proizvoda pokazuje relativno veći porast cijene zemlje do 1964. godine. U 1965. godini kada su zbog mjera privredne reforme cijene poljoprivrednih proizvoda porasle, omjer se mijenja da bi se 1967. godine ponovio prijašnji trend bržeg porasta cijena zemlje.

Po područjima postoje razlike, tako da su cijene zemlje najviše u Jadranskoj regiji a najniže u Slavoniji. Odnos cijene zemlje prema zakupnini kreće se od 3 do 6,5 prema 1 (u prosjeku za cijelo razdoblje zakupnina iznosi oko 30% od cijene zemlje) što utječe na to da se poljoprivredne organizacije više odlučuju na kupovinu nego na zakup zemlje.

Kako povećanje društvenih površina ima u postojećim uvjetima svoje granice, društvena gospodarstva prelaze okvire vlastitih površina i organiziraju proizvodnu suradnju s privatnim poljoprivrednim proizvođačima. Ulaganjem svojih sredstava i aktiviranjem sredstava kooperanata povećavaju proizvodnju i proizvodnost rada na privatnim površinama.

Iako je zadnjih godina prisutna tendencija smanjivanja površina obuhvaćenih kooperacijom, ipak te površine u odnosu na društvene predstavljaju značajne veličine.¹¹ Površine obuhvaćene kooperacijom u biljnoj pro-

¹¹ Udio kooperativnih u društveno organiziranim oraničnim površinama (društvene i kooperativne zajedno) u prosjeku 1968/69. godine iznosio je 26%, a društvenih gospodarstava 74%.

izvodnji (uglavnom ratarskoj) dostižu svoj najveći opseg u 1964. godini te iznose 152.800 ha, dok kasnije dolazi do postupnog smanjivanja.

Struktura po regijama za 1968. godinu pokazuje da je u Slavoniji obuhvaćeno 86% ,a u središnjoj Hrvatskoj 12% površina, a preostalih 2% u III i IV regiji. Promjene od 1962. godine išle su u pravcu neznatnog povećanja u Slavoniji (indeks 1968/62 — 118), a znatnog smanjivanja kooperativnih površina u II regiji (indeks — 28). Pretežni nosioci kooperacije zadnjih su godina poljoprivredna dobra i kombinati koji u 1968/69. godini kooperiraju na 74%, a zadruge na 26% od ukupnih kooperativnih površina oranica. U odnosu na 1962. godinu stanje se potpuno izmijenilo, kada je udio dobara i kombinata bio svega 9%, a zadruga 91%.

Premda se površine u kooperaciji smanjuju, rezultati u proizvodnji pokazuju nešto drugačiju sliku.

Od ukupnih površina u kooperaciji, 79% u 1968. godini zasijano je žitarcama, uglavnom kukuruzom i pšenicom ,dok ostalo otpada na industrijsko bilje (17%), povrće (3%) i krmno bilje (0,3%). Površine pod kukuruzom i pšenicom se smanjuju, ali se zato prirod po ha povećava (relativno više nego kod samih društvenih gospodarstava) tako da je time nadoknađeno smanjenje površina. No ipak, općenito uzevši, promjene u površinama a i broju kooperanata i obzirom na potencijalne mogućnosti, opseg proizvodne suradnje u biljnoj proizvodnji se smanjuje. Jedan od uzroka je drugačiji pristup društvenih organizacija, posebno kombinata, kooperaciji promatrano ostvarivanjem ekonomskih rezultata, a drugi su razlozi u promjenama samih seljačkih gospodarstava — kooperantima. S jedne strane postoji određena koncentracija ili »specijalizacija« u smislu trajnije suradnje određenih kooperanata, a s druge strane jedan dio kooperanata prelazi na samostalno organiziranje (ratarske) proizvodnje uz eventualne usluge društvenih gospodarstava.

Također tu djeluju i značajni čimbenici nestabilnosti tržišta i poskupljenje reprodukcijskog materijala.

Iz ovog prikaza može se zaključiti da je analizirano razdoblje (1962—1969) vrlo dinamično po promjenama u broju i površinama društvenih gospodarstava u Hrvatskoj.

1. Društvena gospodarstva svoje sve veće značenje u povećanju proizvodnje postižu putem proširenja površina, intenzifikacijom proizvodnje i putem suradnje s privatnim proizvođačima.

Smanjenje broja poljoprivrednih gospodarstava bilo je praćeno povećanjem površina. Koncentracija površina i ostalih sredstava za proizvodnju u manji broj krupnih organizacija izrazita je u skupini poljoprivrednih dobara i kombinata, osobito u I regiji, a zadnjih godina i u II regiji, što je u prvom redu rezultat integracije.

Usporedo s tim nastale su promjene i u individualnim poljoprivrednim gospodarstvima, koje su išle u pravcu smanjenja broja i površina, izuzevši najsitnija gospodarstva do 1 ha površine.

2. Značenje povećanja društvenih površina mnogo je veće u prvom dijelu razdoblja (do 1964. godine) a kasnije slabi.

Podaci pokazuju da je došlo do smanjenja kupovine privatnog zemljišta i ostalih izvora povećanja društvene zemlje, a isto tako i zakupa zemlje. Jedan od čimbenika koji je na to utjecao jest porast cijene zemlje i zakupnine.

Površine obuhvaćene kooperacijom tj. proizvodnom suradnjom društvenih i privatnih gospodarstava pokazuju također tendenciju smanjivanja, dok se s druge strane prinos po ha povećava.

3. U ovom prikazu naznačeni su samo neki čimbenici koji su doveli do ovakvih promjena u proširenju zemljišnih kapaciteta društvenih gospodarstava i u kooperaciji, kao i do različitih kretanja po regijama u Hrvatskoj.

Očito je da je za daljnji razvitak bitna intenzifikacija na društvenim površinama, integracija s prerađivačkom industrijom i ostalim djelatnostima, kao i kooperacija s privatnim proizvođačima.

LITERATURA

1. A. Starc: »Raslojavanje sela i povećanje društvenog zemljišnog fonda zakupom i kupovanjem zemlje« — »Ekonomski pregled« Zgb. br. 8—9/1959. god.
2. A. Starc: »Koncentracija u poljoprivredi i integracija poljoprivrednih, industrijskih i trgovačkih organizacija«, Institut za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela Polj. fakulteta u Zagrebu — Zgb. 1968. god.
3. A. Starc: Kooperacija društvene privrede s individualnim poljoprivrednim proizvođačima — »Sociologija sela« Zgb. br. 29—30/1970. god.
4. M. Jevđović: »Istraživanje faktora podružljavanja zemljišta kupovinom pomoću korelacione i regresione metode«, JPB—Bgd., 1967. god.
5. Dokumentacija Republičkog zavoda za statistiku SRH — 1962—1969. god.